

Марко Антонович

Проф. Д-р Микола Вікул 1888-1935

Його життя й ідеологічна діяльність

В С Т У П

Поміж численними передовими діячами українського націоналізму проф. д-р М. Вікулові належить своєрідне й почесне місце. Це місце він забезпечив собі не лише діяльною участю в організаціях Легії Українських Націоналістів та Організації Українських Націоналістів (ОУН), але й надзвичайно оригінальною й плідною працею в ідеологічному секторі. За сучасних обставин на жаль не всі його світоглядово-ідеологічні праці доступні, але й на основі тих небагатьох, що маємо під руками, можна показати непересічність, свіжість і глибину його думок.

Вони зокрема актуальні й цінні під сучасну пору, коли різні внутрішні противники українського націоналізму стараються знецінити роль українського націоналізму до декількох формулок, чи точок декалогу. Простудіювати численні світоглядово-ідеологічні, політичні, економічні, аграрні, культурно-мистецькі й ін. питання, що їх ставив і ставить український націоналізм у працях своїх передових діячів їм не під силу. А мусіли б навіть найзапекліші вороги українського націоналізму пам'ятати, що з численних праць таких діячів як напр.: Андрієвський, Богуш, Бойдуник, Бойко, Вассиан, Вікул, Голубенко, Грицай, Капустянський, Мартинець, Николишин, Ніцкевич, Книш, Ольжич, Оनाцький, Оршан, Сціборський і ін. вони могли б дуже багато навчитися собі на користь а ворогам нашого народу на загибель.

Між вичисленими нами іменами є цілий ряд діячів, що зосереджували свою увагу над окремими питаннями нашого життя, даючи напрямні українській політиці на довгі роки наперед. Цих напрямних здебільшого дотримуються нині навіть ті опоненти, що з легкої руки готові відсудити український націоналізм у цілому. Наскільки вони помиляються ми покажемо тут на прикладі несправедливо забутого проф. д-ра М. Вікула, що його досліди й висновки з студій над релігійним питанням зокрема нині, коли пристрасті релігійного фанатизму розгорілися знов до небезпечних розмірів, могли б спричинитися дуже до оздоровлення отруєної атмосфери.

БІОГРАФІЧНІ ДАНІ¹⁾

Батько Миколи Вікула, Павло був священиком, що закінчив високу освіту в Духовній Академії в Києві. Одначе він не відразу отри-

¹⁾ За біографічні дані належить щира подяка пані Л. Вікул, вдові по покійному, що в листі з 25 серпня 1954 року дала багато цінних інформацій для нашої статті.

в Тбілісі на Кавказі, де 3 січня 1888 року народився йому син Микола. мав парафію а мусів деякий час учителювати в духовній семінарії Проте вже незабаром його родина переїздить до Кам'янця Подільського, гордої столиці краю над Смотричем, що був вужчою батьківщиною Вікулів. Тут минають дитячі роки М. Вікула, тут він здобуває початкову та середню освіту згідно з родинною традицією в духовному училищі та місцевій духовній семінарії.

Завдяки цікавій сімейній хроніці А. Свидницького: Люборацькі маємо майстерний малюнок кам'янець-подільської семінарії, як вона виглядала в другій чверті XIX століття, приблизно за пів століття до того часу, коли в ній здобував свою освіту М. Вікул. В ті далекі часи відбувалася там боротьба польських впливів і спадщини з наступаючим московським імперіялізмом. Для місцевого українського населення в тій боротьбі не було місця; воно знаходилося між молотом і кувалдою та нищилося як родина Люборацьких. Тому й описи Свидницького мають такий песимістичний настрій і сумне закінчення.

За учнівських часів М. Вікула ситуація була вже зовсім інша. Підтримуваний спеціальними законами, видаваними на протязі XIX століття для правобережної України, московський дух запанував скрізь у офіційному житті й, хоч він не знищив доосовно польського елементу, але почував себе, як зрештою всюди в Україні, цілком безпечно. Та вже набірала на силі українська стихія, що з початком століття розпочала нестримний наступ на московські позиції. Цей стихійний розрив українства майстерно змалював у своїх повістях Васильченко. Повний віри в свої сили й ударного розгону український рух без огляду на політичні різниці витворив у боротьбі проти обмеженого, оспалого й закостенілого московського самодержав'я ряд майбутніх діячів, що на своїх плечах винесли тягар української національної революції. Одним з них був М. Вікул.

Священника кар'єра не була до-вподоби молодому Вікулові й після закінчення кам'янець-подільської духовної семінарії в 1908 році він переходить до київського комерційного інституту та в наступному році переїздить до Варшави, де студіює на природничому відділі неорганічної хемії. Після закінчення студій в 1913 році вертається до Кам'янця, де дістає посаду ляборанта в технічній школі (середнього типу). На цій посаді застала його революція 1917 року. Всеціло відданий українській ідеї він попадає в конфлікт з директором школи, москалем Биковим, і переважно русотяпськи наставленим учительським збором та переходить на посаду вчителя математики в місцевій учительській семінарії. Там він бере активну участь в українзації школи та ініціює усунення з посту директора москаля Соколова.

Коли українська влада заснувала восени 1918 року університет у Кам'янці, М. Вікула було покликано на посаду старшого асистента при кафедрі хемії. На цій посаді пробув він аж до листопада 1920 року, коли слідом за армією УНР довелося емігрувати, як подає один очевидець, буквально "пішки, лісом за кордон", (як писав О. Олесь у "Перезві") в голоді й холоді. В Тарнові М. Вікул працював деякий час директором департаменту в міністерстві віровизнань УНР. Після ліквідації цього міністерства М. Вікул переїхав на Волинь, де заробляв собі

на прожиток, виконуючи обов'язки секретаря та дяка в одного отця благочинного недалеко Володимира Волинського.

В 1922-ому році покликано М. Вікула на доцента при кафедрі неорганічної хемії в новозаснованій Українській Господарській Академії в Подєбрадах (Чехословаччина). Одночасно він студіює й робить докторат на Українському Вільному Університеті в Празі, де при філософічному факультеті існував природничий відділ з кафедрою хемії²⁾. В 1928 році д-ра М. Вікула іменовано професором Української Господарської Академії. Від 1929-го року проф. д-р М. Вікул постійно проживає в Празі, де працював м. і. в хемічних лябораторіях чеського Карлового Університету під керівництвом проф. Кржепелки. Цю працю й творчі задуми перервала передчасна смерть внаслідок апендициту 14 лютого 1935 року.

Цих кілька зовнішних дат біографії не може претендувати на повність. Щоб подати характеристику його особи треба було б мистецького пера. В усякому разі з власного досвіду можемо сказати, що нам не доводилося зустрічати людини з таким внутрішнім невідфальшованим теплом, що тим більше робило враження, що в цьому природньому відношенні повному ініціативи не було ні крихітки сахаринности. Його знайомі підкреслюють, що він корисно виділявся на фоні невідрадных еміграційних буднів. Його учні згадують з великим подивом виклади. Сухий матеріал неорганічної хемії проф. д-р Микола Вікул умів подати так цікаво, що слухачі з великим інтересом завжди слухали його викладів. Цих кілька рис на разі мусить заступити повну характеристику його особи, що її подати ми не в силі. Так само хотсь із його колег-хеміків мусів би подати нарис його наукової діяльності як хеміка. Тут зупинимося над його ідеологічною діяльністю.

ІДЕОЛОГІЧНО-СВИТОГЛЯДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Коли ж той буде час, що більше, ніж машин,
Ми виставим людей з високою душею?

В. Самійленко.

З двох різних основно відмінних площин виходили Ю. Вассиян і М. Вікул, щоб з'ясувати явища нашого життя, виявити його недоліки й піднести правильні постуляти українського націоналізму. В той час, коли Ю. Вассиян виходив, як філософ, з теоретичної площини й досвідом життя ілюстрував, вияснював і підтверджував свої виводи — М. Вікул, як природник, виходив з практичного життя і свої висновки виводив на основі фактів, що їх він спостерігав, клясифікував і оцінював. За таких умов звичайно мислителі, навіть коли вони визнають подібний світогляд, доходять до різних або й протилежних висновків. Тому цікаво підкреслити, що в даному разі обидва приходять до тих самих або подібних висновків і різняться здебільшого в термінології

²⁾ Симон Наріжний: Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина I, Прага 1942 стор. 131. Хемію на УВУ викладав відомий український науковець, кількакратний ректор Карлового Університету на грані XIX-XX стол. та Українського Вільного Університету в Празі проф. д-р Іван Горбачевський.

й у засягу дослідів та зацікавлень, доповнюючи себе обопільно. Але однаковою мірою обидвом їм характерне змагання здійснити бажання В. Самійленка — не продукувати автоматів із живих людей.

Звертаючи головну увагу на етично-моральні питання нашого життя, М. Вікул у своїй ідеологічній діяльності дуже скоро зосередився над питаннями наших церков і цій ділянці присвятив найбільше уваги, тому з цієї ділянки треба починати розгляд його ідеологічної спадщини.

РЕЛІГІЙНЕ ПИТАННЯ

З біографічних даних знаємо, що Микола Вікул походив з священничої родини, мав закінчену середню духовну освіту й працював у міністерстві віровизнань УНР. Ці всі дані вказують на те, що він мав живий інтерес до питань релігії й був більше як звичайним аматором у цій справі. Тому ставши в ряди українського націоналізму, він присвятив свою увагу в першу чергу релігійним питанням. Вже на першій Великий Збір Українських Націоналістів (27. I. — 3. II. 1929) М. Вікул виготовляє реферат на тему: Релігійне питання в Україні³⁾. І пізніше він присвячує цій справі ряд статей на сторінках української націоналістичної преси.

Звичайно він здавав собі справу з того, що писати на теми релігії річ дуже невдячна, зокрема коли це робить світська людина, що стає на службу правди й загального добра а не являється сліпим фанатиком якогось одного обряду.

“Коли ж... взяти під увагу знов зростаючий... дух конфесійної нетерпимости то не треба дивуватися, що “войовнига церква”... устами деяких своїх достойників нерідко вже наперед засуджує кожную публичну спробу вглянути в світську діяльність церковників. Хто виступає з критикою політичної діяльності духовенства, мусить бути приготованим і на те, що клерикали можуть його назвати “атеїстом” навіть тоді, коли безпосередніми мотивами критики служать власне — щира релігійна свідомість, християнський світогляд і відданість церкві”⁴⁾. В іншому місці М. Вікул висловлює подібну думку: “Хто поборює ги критикує хиби або протисуспільні (напр. протинаціональні, протикультурні або протисоціальні) тенденції будь-якого церковництва, той є в небезпеці, що може бути обвинувачений в атеїстичних нахилах або просто — безбожництві”⁵⁾.

Пишучи про різні обряди в своїй статті: До питання церковництва і національної єдності, М. Вікул підкреслює: *“Порушена тема дразлива, тим більше, що деякі земляки наші немов радіють, коли мають змогу (найчастіше із сусідською допомогою) поширювати... своє вбогозагумінкове, протисоборницьке крутіїство. Проте втікати від цього питання годі, але навпаки, треба глянути на нього мужньо”⁶⁾.*

3) Див. “Розбудова Нації”, 1929 ч. 1-2 стор. 62. Пізніше в скороченні поміщена в “Розбудові Нації”, 1929 ч. 12 стор. 383-385. (“Розбудова Нації” в дальшому скорочуємо Р. Н.) На сторінках Р. Н. М. Вікул уживав псевдоніму М. Райгородський.

4) М. Райгородський: Наступ клерикалізму. Р. Н. 1934 ч. 5-6 стор. 122.

5) Р. Н. 1933 ч. 1-2 стор. 21.

6) Р. Н. 1933 ч. 5-6 стор. 21.

З перспективи останнього чверть століття можна сказати, що проф. д-р М. Вікул був чи не єдиним із наших світських діячів, що мав цю мужність твердо і ясно висловлювати свої погляди на наші церковні справи й при тому виявив велике знання й розуміння справи та подивугідну об'єктивність. Виходячи, як ми це вже вгорі зазначили, з реляційної дійсності сучасного йому стану, він бере під увагу всі обставини, серед яких прийшлося діяти й творити українському націоналізмові свої засади. Тому при обговоренні релігійних питань в Україні він бере під увагу не лише православ'я (різних форм і напрямків) та греко-католицизм але й євангеліцьку церкву (в різних її видах та сектах), жидівське віровизнання та всі евентуальні інші віровизнання, що існують в Україні й що з ними зустрінеться майбутня влада української держави. *“Жидівський рабін може молитись у синагозі давньою єврейською мовою, католицький ксьондз — по латині, московський піп — по церковно-слов'янськи, український парох живою українською мовою, але всі служителі культів — коли хочуть бути рівноправними українськими громадянами, жити і працювати в Україні — мусять проповідувати слово боже в церкві, видавати метрики й посвідки та навзати релігії й моралі лише в мові українській”⁷⁾*.

Обопільності як і внутрішні відносини різних українських християнських обрядів дуже скомпліковані. Саме через те М. Вікул вірно оцінював роль світських українців доброї волі при злагідненні внутрішніх непорозумінь і вітав їх зацікавлення релігійними справами.

“Безперечно, українці мають досить підстав припускати, що близький вже час, коли наша національно-активна інтелігенція ставитиме масово перед церковними гинниками рішучу вимогу повного розмосковлення східнього — і послідовного звільнення з усієї гужонаціональних впливів — західнього підяремного досі в обидвох випадках, нашого українського церковництва. І то не дивлячись на те, що сьогодні деякі наші церковні гинники такі ідейні й з релігійної свідомости виплекані стремління засуджують, як буцімто “єретики” відбогування від релігії. Це тому, що здебільшого за гужинецькими впливами такі наші церковники більше дбають про форму релігійности, ніж про її зміст, поборюючи в церковній організації кожне виразне підкреслювання національної творчости. З цим явищем можливо зустрінутися однаково й у церкві греко-католицькій і православній”⁸⁾.

Зокрема при устійненні рівноправности різних українських обрядів ролі світської людини дуже важлива: *“...коли порівнювати християнське православ'я з християнським католицизмом, то з становища релігійної світської людини різниця поміж ними існує лиш у квантитативній площині. І однаково для православного та греко-католика! Тільки для засліплених релігійним, а тогніше, — церковницьким, фанатизмом українців, їх православно-українські брати виглядають невірними “схизматиками” і, в свою чергу, — українські греко-католики — звичненими “зрадниками” прадідівської віри”⁹⁾*.

7) Р. Н. 1929 ч. 12 стор. 384.

8) Р. Н. 1933 ч. 9-10 стор. 212-213. Підкреслення як і всюди в цитатах М. Вікула.

9) Р. Н. 1934 ч. 1-2 стор. 55-56.

З другого боку він ставить виразні межі для діяльності світських людей в межах церкви. *“До гинности релігійно-церковних діягів (духовних) належать і мають тільки до них належати всі справи с у т о релігійно-церковні. Було б безглуздя, коли б непокликані люди світські позали на власну руку рішати, на приклад, справи канонічного порядку”*¹⁰⁾.

АНТИРЕЛІГІЙНІ ТЕНДЕНЦІ В УКРАЇНІ

М. Вікул писав свої статті початком 30-тих років, коли ще дуже міцно закорінена була головно між нашою інтелігенцією успадкована з часів перед- і підчас революції протирелігійна тенденція або бодай повна байдужість у релігійних справах. Проте з деяких проявів він виразно передповів кінець цієї доби для України. *“В сугасній добі, багатій на переломові познаки в нових духових прямуваннях європейських народів, зростаюге зацікавлення релігійно-церковними справами і з боку нашої світської інтелігенції (як про це свідзить і наша щоденна преса), виявляє яскраво занепад це за передвоенної доби в нас знагно поширеної атеїстичної моди серед т. зв. “поступової” інтелігенції. З послідовним упадком псевдо-поступових, переважно соціалістичних і фарисейських угень про єдино-покликану та всерішальну ролю в суспільстві т. зв. “об’єктивних законів суспільного діяння”, зникають також і підстави для всебічного затроювання суспільства матеріалістичним світоглядом”*¹¹⁾.

Очевидно большевизм з найбільшим завяттям насаджує вже від своїх початків безбожництво в Україні. Проте треба сказати, що успіхи його в цій ділянці мінімальні. Не дивлячись на всебічну підтримку антирелігійної пропаганди в Советському Союзі й насаджування силою безбожництва треба погодитися з М. Вікулом, коли він каже, *“що з усуненням зо східньо-українських земель (ми з нинішньої точки погляду скажемо з усіх українських земель — М. А.) московського панування вибухне серед широких українських мас небувале релігійне піднесення, яке в свою гергу служитиме видатною підоймою для розбудови української державної незалежності”*¹²⁾.

Та ніде правди діти: не лиш большевицько-марксистівська пропаганда й терор спричинювали недовір’я та відхід від церкви, але й інші внутрішні причини наших церков і їх положення. На сході це було *“царсьланве”* православ’я. *“До сьогондя ніхто не спромігся довести, де в царській Росії колинебудь не йшли вкупі московське православ’я й державна політика. Через це політична опозиція національно-свідомих українців супроти Росії здебільшого викликала у них також опозиційне наставлення супроти пануючого розвитку православ’я... православна церква в очах національно-свідомих українців гасто служила збірним поняттям для: жандармської “охранки”, поліційних канзуків і в’язниць, помосковлення “інародцеф” і морального занепаду одиниці, безсоромні здирства за церковні відправи*

¹⁰⁾ Р. II. 1933 ч. 5-6 стор. 121.

¹¹⁾ Р. II. 1933 ч. 9-10 стор. 209.

¹²⁾ Р. II. 1933 ч. 7-8 стор. 175.

(“треби”) та для брудної, захланної і протикультурної зашкорублості”¹³).

Ті ж самі треби, часто невідповідна поведінка священика на селі, політична діяльність церкви, встрявання Польщі в наші релігійні справи й ін. з другого боку зродили критичне наставлення до церкви на ЗУЗ деякої частини населення та сприяли створенню й розростові радикальної партії¹⁴).

Тому для успішного переборення матеріалізму й антирелігійних тенденцій необхідне оздоровлення церковно релігійного життя поміж українцями.

РЕЛІГІЯ В КОНЦЕПЦІІ М. ВІКУЛА

У своїх теоретичних міркуваннях зприводу релігії М. Вікул дає цілий ряд дуже цінних думок до філософії релігії та до порівняльної науки віровизнань, науки, що й до нині не здобула собі в українському суспільстві права громадянства. Визнаючи об’єктивно рівнорядність універсальних світових релігій (християнство, буддизм, магометанство, жидівство) і додаючи між ними переважно різниці квантитативні він все ж з своєї суб’єктивної точки погляду, як християнин, підкреслює перевагу християнства: “Християнство своє відношення до таких питань (метафізики прим. М. А.) розв’язало найбільше практично та зі соціологічного становища найбільше влучно. Світ — безмежний, а людина в порівнянні з ним — ніщо. Проте в людині срукта велика моральна сила, що може противитися зовнішнім спокусам і злидням “цьогобіжного” хвилевого життя. І так найвищою метою стає внутрішнє вдосконалення людини — для вігности”¹⁵). В іншому місці М. Вікул пише: “Християнська ідея, ця справжня кришниця мудрости для цілого ряду віків, залишилася і в сугасній жорстко-бурхливій добі опертям для людини, що втікає від злиднів поземного життя та хог духом хогє спозити”¹⁶).

Ці дві цитати напевно вистарчать, щоб оправдати М. Вікула проти закидів у “безбожництві”, що їх могли б висунути несумлінні критики. Подібних цитатів можна було б з його статей навести більшу кількість.

Справам самого вірування або невірування М. Вікул присвячує також належну увагу: “Віруємо, хогємо вірувати, мусимо вірувати; “Хогу” тут однознагне з “мушу”. Релігія є нашим внутрішнім, безпосереднім відношенням до Бога і не суперегить із розумовим знанням... Віра — це божеська милість: одному дана, другому — ні. Розумово навгитися вірувати — неможливо. Також не можливо примусити (волею) себе вірувати тоді, коли до цього не прагне внутрішня істота людини. Релігійність неможливо вимушувати і годі навгитися (розумово) бути релігійним. “Вільний” і “всевладний” розум людини має занадто обмежене поле діянн... Все, що виходить поза межі розумового пізнання, стає предметом нашого вірування або не-вірування”¹⁷).

¹³) Р. Н. 1934 ч. 3-4 стор. 75.

¹⁴) Див. М. Райгородський: Унійні гаразди. Р. Н. 1933 ч. 7-8 стор. 179.

¹⁵) Р. Н. 1933 ч. 1-2 стор. 17.

¹⁶) Р. Н. 1933 ч. 7-8 стор. 175.

¹⁷) Р. Н. 1934 ч. 5-6 стор. 123.

Очевидо ні релігія, ні її культ не можуть бути відірвані від довкілля навіть тоді, коли в початках її стояв один творець, бо ж вони “завдячують своє оформлення та поширення співтворчості багатьох поколінь і міродатним впливам збоку провідних у суспільстві гинників”¹⁸). В цьому зв'язку він цитує Гете (J. W. Goethe): “Wie ist der Mensch, so ist sein Gott” і Е. Дюркгайма, який уважав, що “небесна гієрархія є виключно відзеркаленням реальних на певному терені суспільних взаємовідносин”¹⁹). Цю тезу ілюструє М. Вікул численними прикладами й робить з того слідуючий висновок: “Кожна віра постає як виключно суб'єктивний душевний процес, а релігійний рух змагає це об'єктивізувати в церковній організації”²⁰).

Подібно справа стоїть з законами: “...реально існує тільки людське право та ніяке інше”²¹). Ці закони постійно змінюються “відповідно до духових та матеріальних інтересів і змагу тих шарів суспільства, що в своїх рядах зосереджували суспільно-політичний провід”²²), але з різних причин, що їх автор докладно аналізує²³) ми “усвідомлюючи собі, що наше духове успосіблення невпинно підлягає різним змінам та що, зрештою, всі суспільні ідеї є тільки шуканнями, а не “останніми” витворами людського духу, — все ж часто не можемо вповні звільнитися від усіх впливів добровільного самогипнотизування щодо “одвізности” тих чи інших релігійних і взагалі суспільних поглядів... І тому кожне суспільство має свої певні догми... кожна загально прийнята думка має в собі дещо догматизности, а успіх поширення нової ідеї спозиває в її здатности здобути собі догматизне прийняття збоку якнайбільшої скількості людей”²⁴).

Успіх кожної нової віри залежить крім того від здатности полонити своїх визнавців до тої міри, що примушує їх “нехтувати навіть найбільш скрайньою небезпекою для людини — смертю... Але, щоб захоплювати справді всеціло, ідея останньої перемоги мусить виходити з привабливого оптимізму. Християнська ідея, що без застережень полонила серця первсишних християн, вказуючи на цілковиту марність біжучих особистих клопотів, креслила гарівний малюнок останньої побіди”²⁵).

“З історизної боротьби рас і народів на протязі останніх 19-ти віків не даремно ж виходила переможною та цивілізація, що свій розвиток у знагній мірі зв'язувала дотепер із християнським світоглядом, якби й спромігся поставити характер людини навіть понад найвищими культурними досягненнями античної Греції та ще більше, понад усіми політичними здобутками войовниzego Риму давніх віків”²⁶).

¹⁸) Р. Н. 1933 ч. 1-2, стор. 19.

¹⁹) там же. Е. Durkheim (1858-1917) видатний французький соціолог у своєму творі: Les formes elementaires de la vie religieuse (1912).

²⁰) там же.

²¹) там же.

²²) там же, стор. 15.

²³) там же, стор. 16.

²⁴) там же.

²⁵) там же, стор. 17.

²⁶) Р. Н. р. 1933 ч. 1-2, стор. 17.

Кожна віра це активне наставлення не лиш до “вічних правд”, але й до реального світу й непримирима боротьба за здійснення своїх ідей — а не кволе приглядання до зовнішніх подій, не крутість й не угода з ворогом. М. Вікул кидає відважний запит: Що було б, як би Пилат замість розп'ятия Христа “охоронив його від небезпек і дав йому погесе та впливове місце..., щоб цим зміцнити римсько-державницьку думку? Та що було б, як би Христос... таку можливість не зігнував? “Відповідь М. Вікула ясна: “Ми не уважали б себе християнами, не мали б ми найдосконалішої зпоміж інших християнську релігію та не мали б, як вірні християни, свого Христа - Б о г а. В і д к л и к а н н я м свого взення Христос безперечно міг оминати своє розп'яття на хресті. У г о д о ю з політичною владою міг він напевно знайти собі підтримку збоку римських здобутків. К о м п р о м і с о в о ю поведінкою супроти могутніх і небезпечних фарисеїв міг він досягнути значних “реальних”... “здобутків”...”²⁷⁾. Але саме тому, що Христос цього не зробив він пірвав за собою широкі маси “бо своє взення він істотно переживав і власним життям стверджував”²⁷⁾.

Ті, що укріплюють і розповсюджують релігію керуються часто методами, що далеко відбігають від етичних засад прийнятих у світі. В цьому й християнство не робить виїмків. “Поширення християнства гасто відбувалося з видатною допомогою аргументів “огня та меза” (Візантія, цісар Карло Великий, орден езуїтів та “свята інквізиція”, прищеплювання московського православ'я монгольсько-туркменським народам, закріплення релігійної унії в ХУІІ стол. на західньо-українських землях і т. д.). Ще в ХV стол. москалі навертали на “єдиноциру” віру православну мешканців Мценська — на віддалі приблизно трьохсот кілометрів од Москви — із зброєю в руках”²⁸⁾.

З цього огляду паралелія поміж релігією й суспільно-громадським життям являється певною закономірністю зокрема коли розходиться про практичне переводжування в життя певних рішень. Це зрештою само собою зрозуміле, бо ж у обидвох випадках діють люди й переводять свої дії за поміччю людей і поміж людьми. Різниця є в точці зору й обґрунтуванні, але це нічого не міняє на практиці.

Церква має на меті конкретні та переважно “земні” й загально-суспільні справи, але свою функцію в суспільстві здійснює “зі становища вігности”. В цій площині міститься наймаркантніша різниця поміж церквою та іншими суспільними організаціями. Головна діяльність церковних гинників звернена передусім на найважливіші події індивідуально-фізичного людського життя, як народження, шлюб, сплодження дитини та смерть. Поміж цими, для кожної одиниці природньо визнагеними етапами особистого життя, змагає церква поширювати тяглість своїх впливів на вірних. Для цього витворюється всебіжно розвинена система культу, що для кожного церковного руху є найпевнішим показником його змісту, знагнення в суспільстві та суспільних завдань”²⁹⁾.

Ці самі земні моменти грають важливу ролю в боротьбі різних ві-

27) Р. Н. р. 1933 ч. 3 - 4, стор. 58 - 59.

28) Р. Н. р. 1933 ч. 1 - 2, стор. 18 - 19.

29) Р. Н. р. 1933 ч. 1 - 2, стор. 19 - 20.

ровизнань поміж собою, “де перехрещувалися суперницькі інтереси різних церковних організацій. Так найлютішим дотепер ворогом для християнства був іслам, для католицизму — протестанство (не пра в о с л а в'я!), для православних — унійний рух (а не римське католицтво!) і т. д.³⁰⁾.

Це й спричинює дуже часто, що клер, чи, краще сказавши, міродайні чинники того або іншого визнання починають надто захоплюватися земними справами та стараються навіть із шкодою для загалу діяти у політичних сферах. Це, згідно з поглядами М. Вікула так само небезпечно, як напр. було б згубним вручати долю якоїсь релігії в руки одної партії. Для підтвердження своїх думок автор цитує одного з авторитетних католицьких діячів проф. д-ра Леопольда Коплера: “Було б нещастям для релігії й церкви, коли б духовенство силою свого становища й уряду виступало як провідник у гисто політичних справах. Через те в народі постало б переконання, що церква й католицька політична партія це одно й те саме, переконання, котре для церкви могло б мати найпогубніші наслідки. Політичне життя є і завжди буде ховським льодом... Політична партія, котра через велику виборчу перемогу стала майже всемогуча, при слідуючих виборах може бути ганебно розторощена й розбита... За всі помилки в політичній сфері мусіла б покутувати церква”³¹⁾. Шкода, що в нашому житті ці слова не знайшли належного зрозуміння, не дивлячись на те, що її свого часу видано навіть в українському перекладі!

РЕЛІГІЯ, НАЦІЯ, ДЕРЖАВА

Важлива роля релігії для нації й її єдності. Цій темі М. Вікул присвячує свою увагу підкреслюючи їх обопільний на себе вплив.

“Стан і характер релігійної свідомости народу має в національному розвитку велике значення... Релігія звизайно з одного боку впливає на сформування національної вдачі, а з другого — сама (в церковній ідеології та в справах культу) приймає деякі риси національні. Релігія допомагає творити національні звизай й моральність, впливає на розвиток національної та культурної свідомости й гасто сприяє поглибленню та усталенню національної своєрідности або й відрубности (жиди, католики в Ірляндії тощо). Релігійна свідомість стикається із свідомістю національною і для розвитку етики це має рішальне значення: “національне” та “релігійне” гасто в людській історії перехрещувалося настільки, що годі було їх відокремити. В середині XVII стол. в Україні справа національно (визволення України) і релігійна (оборона українського православ'я) цілковито навіть були тотожними”³²⁾.

В іншому місці М. Вікул наводить слова московського політичного діяча П. Милюкова “не народність визнагається релігією, але навпаки — релігія оформлюється відповідно до народности”³³⁾ і продовжує “І справді, в сугасній добі національна спільнота на цілому світі...

³⁰⁾ там же.

³¹⁾ Р. Н. р. 1934 ч. 5-6, стор. 129-130.

³²⁾ Р. Н. р. 1933 ч. 9-10, стор. 209.

³³⁾ Р. Н. р. 1933 ч. 1-2, стор. 15.

здійснюється щораз більше понад різницями щодо релігійної приналежності. Проте релігійний момент часто служить важливим ґрунтом для національної консолідації³⁴).

Беручи під увагу, що між українцями поділ регіональний покринається в загальному з поділом релігійним і що велику роль в цьому поділі грала ворожа окупація а не бажання нашого народу, М. Вікул настирливо остерігав перед ворожнечею на ґрунті релігійному, яка загрожує нашій соборності, тим більше, що за такою ворожнечею стоять завжди чужі інтереси³⁵).

“Ідеалом для націй є національна церква. Це не мета, але засіб, що має сприяти поширенню й поглибленню релігійності в народі... Розбіжності між нацією і церквою нема і не треба її викликати штучно. Де можливий вільний національний і релігійно-церковний розвиток, там нація і церква себе обопільно доповнюють... У візному триванні (націй, як повноти життя) церква займає найбільше позесне і найбільше всього духовістю характеризоване місце. Національна церква можлива тільки в національній державі. Поневолення нації вможливує її релігійно-церковне розбиття навіть за допомогою гужонаціональних гинників”³⁶).

Для ясности М. Вікул цитує думки В. Липинського (з його брошури: Релігія й церква в історії України) про повноправне, рівноправне й незалежне від держави становище українських церков у майбутній українській державі. *“Інший шлях — каже там Липинський — приведе вкінці до зменшення нашої духової, а що за тим іде, політичної відпорности супроти сходу ги заходу і в результаті приведе до культурної та державної приналежності або від Москви, або від Польщі”³⁷).* *“З того наш висновок — продовжує М. Вікул — відмежування політики від церкви та навпаки — відлугення церкви від держави”³⁸).* Цю думку М. Вікул гостріше сформулював ще на І ВЗУН: *“Держава мусить бути формально відділеною від церкви: але не може бути в українській державі якоїсь церкви, що не підлягала би як нормам українського державного права так і контролі державних гинників”³⁹).* З історичної точки погляду було б правильніше, як це зрештою зазначає й М. Вікул, говорити про еманципацію держави від церкви, чи про поступову секуляризацию: *“Еманципація державної організації від впливів релігії й церкви вважається в новітній добі одним із конегних знаків авторитету держави”⁴⁰).* Ілюстрацією до того може послужити те, що він пише в іншому місці: *“У старосхідніх державах увесь суспільний лад був продовженням і наслідком релігійної системи та навпаки. Аж до середніх віків часто було неможливо визнагати де в державі релігійний погиз не виходив із політигних міркувань”⁴¹).*

³⁴) там же.

³⁵) Р. Н. р. 1934 ч. 1-2, стор. 56.

³⁶) Р. Н. р. 1934 ч. 5-6, стор. 124.

³⁷) Р. Н. р. 1933 ч. 5-6, стор. 122.

³⁸) там же.

³⁹) Р. Н. р. 1929 ч. 12, стор. 384.

⁴⁰) Р. Н. р. 1932 ч. 5-6, стор. 133.

⁴¹) Р. Н. р. 1933 ч. 1-2, стор. 18.

Лишається сказати ще кілька слів про практичні й дуже болючі справи наших українських церков як їх бачив М. Вікул і який вихід він уважав за найкращий із положення, що в ньому опинилося наше церковне життя.

РЕЛІГІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Ми вже бачили, що в концепції М. Вікула релігійність якогось народу була залежною від духового стану того народу, його звичаїв, історичної спадщини та цілого ряду інших здебільшого глибоко обоснованих факторів, що впливали на характер релігійності даного народу. Тому треба власне кажучи починати від ширшої підстави — від світогляду народу.

Подібно як і Ю. Вассиян, М. Вікул стверджує, що *“людське життя не є якимсь водевілем, ані не йде по лінії дії сантиментальної повісти. Найбільше “життєвості” має в собі безперечно драма. Трагізність людської долі є найглибшою рисою людського життя. Трагіка взагалі викликає в одиниць і серед нас найглибші та найтриваліші переживання. Не янгол з лавровою галузкою стереже кожного нашого кроку, але архангел з вогневим межем. Хибний крок і життя в небезпеці для кожної одиниці, скрізь, завше...”*⁴²⁾. Всупереч цьому українці мають свій веселий, оптимістичний світогляд: *“Українці, нарід веселий та жартівливий, сміялися навіть тоді, коли вагою свого тіла настромлялися щораз більше на турецькі кілки, якщо хижакі, мовляв, “для прикладу” так гамували розмріяно — розперезану степову одгайдушність. Сміялися й тоді, коли живцем різали з їх шкури паси. Завжди сміялися... Особливо, коли приходили до стиків з гужинцями — на віддалі від своїх засмугених земляків. Не даремно ж з українського середовища та на українській землі вирости в с і найбільші гордоці московської мистецької гумористики — від Гоголя до Авергенка, ба, аж до Михайла Зощенка!...”*⁴³⁾. В іншому місці підкреслюючи духову соборність нашої нації він пише: *“А все ж справді всеукраїнська національна прикмета спромоглася встояти понад всіми розбіжностями як і в Галичині так і на нашій Наддніпрянщині. Є це м а л о д о ц і н е н и й з н а к н а ц і о н а л ь н о ї ж и в у з о с т и, с у т о у к р а ї н с ь к и й ж и т т є в и й о п т и м і з м, що пробивався зервною мережою по всій Україні протягом нашої історії. Це оптимізм наших поганських предків з їх “веселими” богами, нашого християнського Володимира Великого (“Сонєзка”), Хмельницького та Шевченка, або, як знають сугасники — Петлюри... Навіть песимізм Івана Франка був “оптимістичний”. Франко своїми розпузливими погрозами в бік інтелігенції нємов хотів налякати земляків та цим підштурхати їх до збільшеної активності. Але цей цінний наш оптимізм мав і злу сторінку, бо — промочував шлях відомій засаді “якось то вже буде”...*⁴⁴⁾. Це очевидно мало вплив на релігійне почування: *“весело-безжурні степові українці за поганських часів мусіли мати “веселих” богів”*⁴⁵⁾.

⁴²⁾ Р. Н. р. 1933 ч. 1-2, стор.

⁴³⁾ Р. Н. р. 1933 ч. 3-4, стор. 61.

⁴⁴⁾ Р. Н. р. 1933 ч. 5-6, стор. 120.

⁴⁵⁾ Р. Н. р. 1933 ч. 1-2, стор. 19.

Поганське наше життя, хоч і мало ще досліджене, бо й надто мало джерел зберіглося все ж за допомогою головно археологічних знахідок воно вже в основних рисах устійнене. “Степові хлібороби й воєвники мали невибагливих богів, що в незназній скількості, без ніяких складних взаємовідношень між собою та в цілковито скромній ролі мали вартувати над одноманітним життям степовиків”⁴⁶).

Прийняття християнства не змінило кардинально нашого світогляду й характеру релігійності: “Обдарований природою гулим серцем, живим і тверезим... розумом та багатою фантазією, український селянський народ у своїй мітології вже від поганських засів виявляв змагання затримати гармонійну рівновагу між думкою про надприродно з’яву і світом природних речей. Старопоганські божества наших прапредків визнавалися — в уяві їх земних визнавців — своєю невибагливо-людською поведінкою і скромністю суспільно-господарських функцій у справах поземної дійсності. Християнізація України, що значно випередила сумежні з нею на сході, заході й півнозі країни, викликала серед українського народу нове духове квашення, оформила його підсвідоме прагнення до пізнання правди та поглибила й всебіжно змінила естетичне усposіблення української вдачі. Перехід цей відбувався дуже повільно... Виплекана ще за поганських засів щира безпосередність релігійних взаємин із Богом перейшла в Україні до світогляду християнського. Поганську спадщину українців завернула християнська релігія до своєї тезії, поглибивши й вдосконаливши поетичними образами первісно-примітивні напрямки культу старих українців. Наші колядки, щедрівки та інші світські пісні на релігійно-церковні теми виявляють найкраще це історичне переформлювання релігійного світогляду українців...”

За М. Костомаровим визнаються українці міцно розвиненим “погуванням всеприсутности Бога, душевного піднесення, внутрішнього єднання з Богом, — скритим роздумуванням над Провидінням і над собою, та прагненням серця до духового, невідомого, таємного і радісного світу”. Що це справді так, — свідчить визнагне місце релігійних переживань у розвиткові побутових своєрідностей українського народу. Колядки, в яких Бог відвідує селянина-господаря, бере безпосередню угать у його святій всері, разом із господарем “сіє пшеницю”, “купається”(!), плаже (“головку склонив, слізоньку вронив”) і т. д. дуже поширені на українській землі... І навіть згадку про “божу кару” висловлює український селянин із якимсь підкресленням справедливості такої дії, тоді, як напр., москаль у подібному випадкові каже про божеське “палушення”, себто, про божеську сваволу, перед якою треба мати “страх божій”. Питомою для українського релігійного світогляду є м. ін. нехіль до розумових викладів про божеську істоту”⁴⁷).

Різниця між українською й московською релігійністю зафіксує М. Вікул згідно з А. Річицьким: “В Україні в релігійних поглядах — еволюціонізм і синкретизм, віроісповідна толеранція, спроби порозуміння з католицтвом і протестантством, перевага духа над формою,

⁴⁶) там же.

⁴⁷) Р. Н. р. 1934 ч. 3-4, стор. 75-76.

змісту над буквою; на Москві — фанатичне буквоїдство (“за єдин аз умру”), зовнішній формалізм, віра в непогрішимість і єдиноспасемість національного московського благоєстя, нетерпимість відносно інако мислячих, боязнь і ненависть до католицтва і релігійної унії; до того ж все це сповите мріяли про месіянську ролю московського народу та претенсіями московської “широкої натури” на світовий провід. Анти-еволюційний характер того світогляду зродив ворожість до західньо-європейської культури, змусив покласти всю надію на гудесне оновлення світу в апокаліптичні гаси; гекаюги того гуда, що має прийти незалежно від еволюції людства, московська релігійна думка ігнорує взагалі вартість історичного поступу — а тим самим і справу морального удосконалення людини”^{48а}).

Але є ще й друга площина, що позначилася на розвитку нашого культурно-релігійного життя. Це дуалізм між різними силами й впливами, що змагалися на нашій території й втягали нас мимоволі в свою орбіту. М. Вікул має тут на увазі боротьбу ЗАХІД - СХІД.

“Релігійна свідомість українського народу здебільна творилася під перехресними впливами Сходу та Заходу. В реальних умовах українського політичного розвитку цим Сходом для України була Москва, а Заходом — Польща. З одного боку — захланне польське римокатолицтво, що стало духовою повітухою нашого рідного греко-католицтва; з другого — найбільш трагічні наслідки для українського релігійного світогляду мали брутальні впливи з боку московського православ’я”⁴⁸).

“...Дотеперішня наша історія, рясна гужинецькими впливами (схід-захід), творилася дуже гасто під знаком, щонайменше, роздвоєння в нутрішньої сили народу, зокрема роздвоєння культурного, релігійно-церковного та політичного.

“Справді, під якими духовими впливами розвивався світогляд наших предків? Поміж геленістичним культурництвом і старогерманським поганством у найдавніших гасах; серед татарсько-московсько-польської навали (та її духової спадщини) протягом цілого ряду століть; під перехресним огнем з боку Візантії, Москви й Риму; в лабетах вимушеної польсько-московської державної співпраці, що наплотила стільки рабів; з борсанням поміж поширюваними гзори світоглядом переможних зайдів в Україні (царський “панславізм”, “всеросійський демократизм” соціалістів, “єдино-цїфире православ’я”, однак ове для москалів і українців, “єдиний революційний фронт” післяреволюційної демократії, “світова революція” большевиків, “братерська рука Європи” або “західняцьке післанництво” поляків і ін.) та істотним, самобутним для українства, як окремішньої й головно — поневоленої цілости, виростаючим в извольницьким світоглядом (“самостійництво”, “мазепинство”, “соборництво”, “націоналізм”); з безнастанним, погинаюги приблизно від кінця XVI стол., в нутрішнім фронті на відтинку релігійно-церковної боротьби й т. д..

^{48а}) Р. Н. р. 1933 ч. 9-10, стор. 214-215.

⁴⁸) Р. Н. р. 1933 ч. 9-10, стор. 213.

“А наслідки історичного роздвоєння нації погали в нас добагатися не то в організаційно-політичній, літературно-культурній чи духово-ідеологічній площині, але навіть у розбіжностях наддніпрянсько-наддністянської “психіки”... зазначені два наймаркантніші напрямки нашого дотеперішнього дуалізму для пересічного загалу обопільно майже покривалися з релігійно-церковним роздвоєнням”⁴⁹⁾.

Цей дуалізм до нині загрожує нашому існуванню як суцільної нації й підкошує успіхи наших визвольних змагань за самостійну соборну державу.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

На цьому місці нема змоги ближче придивитися до всіх позитивів і негативів трьох християнських церков, що діють в українському світі, що їм присвячував свою увагу М. Вікул⁵⁰⁾. Він мав завжди на увазі самотність нашої нації й її всебічні інтереси й з цієї точки погляду він старався давати свої аналізи й висновки. В різних часах він відповідно до укладу сил і розвоєвих тенденцій висловлював свої погляди щодо майбутності української церкви, маючи завжди перед очима ідеал української нації мати одну церкву. В 1929-ому році він висловлює слідує думку:

“Звизайно, годі нині вгадати якою, саме, буде нова українська церква, але “за теорією ймовірности” можна сподіватись, що переможе — або українська православна автокефалія, зеволуціонована до меж автокефалії абсолютної на зразок старокатолицької, від Риму незалежної церкви в Англії, — або євангеліцький рух прийме дещо до себе з української церковної традиції та ідеології і цим так привабить широкі маси, що перебере всі інші релігійні громади”⁵¹⁾.

В 1933-ому році він накреслює три можливості, що стоять перед українською церквою:

“Три основні можливості маємо сьогодні:

- 1. у тісній злучі зі Сходом витворення своєї відміни,*
- 2. суцільне та щораз більше в ро стан ня до Заходу, та*
- 3. створення свого істотно-власного руху, не проміжного та не національно-безбарвного церковництва, але самотньо-окремішого пошину: духового й організаційного... Яка тезія займе гільне місце, вирішить переважно сама відданість церкви національнокультурним справам свого народу.*

“Для наших релігійно-церковних гинників уже настає іспит власного сумління. Вимагає від них розв'язки також проблема: йти вперед і вести вперед своїх вірних, або повільно ставати для Шевченкового народу незрозумілими, ба, можливо й зжучими...”⁵²⁾.

Перспектив для того, щоб якась одна українська церква перемогла інші й відразу стала державною не було:

“Але разом з тим, в умовах української дійсности повинні ми всі рахуватися з фактом, що ніякий релігійно-церковний напрямок (маємо

49) Р. Н. р. 1933 ч. 5-6, стор. 118.

50) Цікавих відсилаємо до цитованих статей М. Вікула-Райгородського.

51) “Розбудова Нації” 1929 (II річник) ч. 12, стор. 385.

52) Р. Н. р. 1933 ч. 1-2, стор. 24.

на думці автокефальне православ'я, греко-католицизм та мало поширені в нас римо-католицизм і протестантизм) принаймні на протязі віку сучасного покоління не стане, мовляв, “державним” чи єдино “національним” релігійно-церковним рухом. Навіть коли б по усуненні московської окупації найбільших “місійних” успіхів досягнуто на нашому Сході католицизм, як до цього в останній добі агресивно готується греко-католицька церква, — то все ж треба ствердити, що кожна спроба якої б у дь церкви здобути собі в Україні виключно пануюче положення викликатиме не тільки заколот, але й можливе та найбільш небезпечне для України розбиття національної єдності”⁵³).

В одному місці могло б здаватися, що М. Вікул бачить ідеальну розв'язку: “Колись митрополит Петро Могила пробував запозаткувати в Україні зосередження всіх релігійних українців в єдиній церковній організації та створити незалежний від східних патріархів та замирений з Римом український патріархат. Цю, можливо найщасливішу ідею з усього дотеперішнього історичного розвитку релігійно-церковного життя українського народу в сучасній добі нема кому здійснювати. Єдина християнська Євангелія стала в нас для двох конфесійних таборів одночасно джерелом доказів “правовірності” одної конфесії та — “схибленням” другої. Деякі наші сучасні церковники наперед виключають можливість порозуміння і співпраці з приналежними до іншої конфесії українцями. Немов забувають, що, як взить Євангелія (Лука 14), Христос приймав навіть грішників та їв із ними, — дарма, що фарисеї та законники на Нього обурювалися”⁵⁴).

Отже коли сучасні обставини не дають покищо багато надій на близьке поладнання конфесійного конфлікту треба всіма силами старатися запобігти поширенню й поглибленню того спору:

“...чи дожекаємося нашого, українського, творця релігійно-церковної злуки нашої нації? Чейже ніхто з гесних людей не зможе нам заперезити, що зі становища національного та релігійного в такій площині розбіжностей не могло б бути! Коли ж до цього не йде, то треба дати виразну відсіг усім спробам насильно поглиблювати відчуження двох галузей одного народу. Лише шляхом обопільної релігійної терпимості поміж українцями зможемо всі ми запобігти новій релігійно-церковницькій колотнезі на нашій землі”⁵⁵).

“Українська визвольницька інтелігенція мусить зірвати з спорознявілою офіційною інтелігентщиною і мусить створити тип нового активного і діяльного інтелігента-борця. Боротьба за визволення нації вимагає нової інтелігенції. Не посада, але боротьба — має стати провідним гаслом українського інтелігента”.

М. Вікул у “Розбудові Нації” 1934, ч. 7-8, стор. 172.

53) Р. II, р. 1933 ч. 5-6, стор. 121-122.

54) Р. II, р. 1934 ч. 5-6, стор. 123-124.

55) Р. II, р. 1933 ч. 7-8, стор. 179.